

Inhoud

1	Vogelaar worden	9
2	Mussenkenner worden	21
3	De huismus, een bekend vogeltje?	31
4	Wereldreiziger	43
5	Het jaar rond	55
6	Niet voor één gat te vangen	69
7	Voedsel en voedselaanbod	77
8	Mussen voeren	86
9	Achteruitgang, mogelijke oorzaken	94
10	Wat doen we eraan?	110
11	Kijk op mussen	121
12	En de ringmus dan?	135
	Verantwoording	149
	Dankwoord	151
	Literatuur	153

Vogelaar worden

Wat vliegt daar?

Een aantal jaren geleden woonde ik, Jacques Vos, in Memphis (Tennessee) een onderwijscongres bij over kinderen die wonen in wat wij achterstandswijken noemen. Bij een congres horen plenaire lezingen, waarvan ik geen liefhebber ben, en workshops die ik meestal iets meer kan waarderen. Ik kan me niet precies meer het onderwerp herinneren van de workshop die ik op de eerste dag van het congres volgde. Maar ik weet nog wel dat we van de workshopleider moesten vertellen wat we het belangrijkste vonden wat we ooit in onze jeugd op school hadden geleerd. Na lang aarzelen (het moest allemaal in het Engels natuurlijk) heb ik verteld dat ik nog steeds een leraar van de middelbare school zeer dankbaar ben die ervoor heeft gezorgd dat ik op mijn veertiende een hobbyvogelaar ben geworden. Als we twee belangrijke zaken hadden mogen noemen, was de schooljuf die me in de eerste klas (nu groep 3) van de lagere school heeft leren lezen vast op de tweede plaats gekomen.

Vóór mijn veertiende heb ik me eigenlijk nooit zo voor vogels geïnteresseerd. Achteraf is dat vreemd, want uit de verhalen die mijn vader over zijn jeugd in een klein Brabants dorp vertelde, bleek dat vogels voor hem juist altijd belangrijk geweest waren. Maar hij was wel in een andere tijd dan de onze opgegroeid! Hij had bijvoorbeeld vaak vogels gevangen met lijmstokjes. Hoe hij dat precies deed, heb ik nooit zo goed begrepen. Interessant vond

ik verder dat hij in de kersttijd goudhaantjes ving die hij in de kamer waar de kerstboom stond, liet rondvliegen. Met smaak kon hij vertellen over de mussen die hij met een mussenklem ving en vervolgens consumeerde. Overigens was hij een zeer zachtmoedige man ('nen goeien mens' zeggen ze in Brabant) die na zijn jeugd – behalve tijdens de Tweede Wereldoorlog als hij 's nachts eenden ging vangen voor zijn gezin (ook voor mij dus) – nooit meer een vogel kwaad heeft gedaan.

In de tweede klas van de ulo kregen we op een (door mij nog steeds gezegende) dag van een leraar, meneer Bot, de opdracht een werkstuk over vogels te maken. Het was in de jaren vijftig, je mocht het dus alleen doen, het hoefde niet in een groep. Hoe het zo gekomen is, weet ik niet meer, maar Kees (die op de ulo vier jaar naast me heeft gezeten) en ik raakten door de opdracht van meneer Bot zeer geïnspireerd. Uiteindelijk hebben we alle twee een dik schrift volgeschreven en volgeplakt met vogelplaatjes. Wat dat plakken betreft was ik soms jaloers op Kees, want die had meer plaatjes dan ik. Hij kreeg dan ook een hoger cijfer. Ik heb nog geprobeerd aan plaatjes te komen door de Verkadefabriek een brief te schrijven met het verzoek mij plaatjes van de beroemde albums te sturen die ze vast wel over zouden hebben. Dit verzoek leverde niets op.

Al schrijvend en plakkend wilden we die vogels die we beschreven ook wel eens in het echt zien. We woonden in Overschie, een wijk van Rotterdam. Daar had je destijds nog de niet volgebouwde Spaanse Polder, en de Zestienhovense Polder met het beroemde rode paadje was ook vlakbij. Kees en ik vormden samen een vogelclub, de Mussenkenners (afgekort MK). Om iedereen duidelijk te maken dat we tot een club behoorden, schreven we altijd MK achter onze naam. Niet alleen op het stuk karton dat op elk tafeltje in het lokaal lag (meneer Bot was zuinig op het meubilair), maar ook op de blaadjes bij een repetitie of overhoring. Drie jaar lang hebben onze klasgenoten tevergeefs geprobeerd erachter te komen wat MK betekende. Toen Kees en ik elkaar na jaren

weer tegenkwamen hebben we de МК-gewoonte welhaast automatisch weer opgepakt.

Voor een veertienjarige vogelaar was het destijds behelpen, we hadden bijvoorbeeld geen kijker of een determinatieboekje. Ik verwonderde me er bovendien over dat Kees vaak meer soorten vogels zag dan ik, tot bleek dat ik een bril nodig had. Toen ik die eenmaal had, kon ik eindelijk goed het verschil zien tussen een waterhoentje en een meerkoet.

Voor de determinatieboekjes en voor allerlei andere vogelboeken gingen we naar de openbare bibliotheek. Daar vonden we *Wat vliegt daar?* (een in onze ogen waardeloos boekje), *Het Vogelboekje* van Jac. P. Thijsse en het boekje met het leren bandje en de drukknop, *Zien is Kennen!* Om en om leenden we deze boekjes, ik denk dat wij ze samen wel bijna twee jaar in ons bezit hebben gehad. Toen kreeg ik van mijn ouders *Zien is Kennen!* cadeau. Kees ontving de beroemde *Vogelgids* van Peterson, die door mr. Kist uit het Engels was vertaald en bewerkt. Mijn exemplaar van *Zien is Kennen!* is later door de hond van een medeleerling van de kweekschool volledig in stukken gebeten, maar toen had ik gelukkig ook al 'De Kist'.

Destijds mocht je in de bibliotheek niet zomaar alle boeken lenen. Van de boeken 'met een streepje' moest je als jonge lezer afblijven. Na verloop van tijd hadden we alle boeken zonder streepje gelezen. Gelukkig mochten we toen van de bibliothecaresse, Antje Kloeke, bij hoge uitzondering overstappen naar de streepjesboeken. Toen ik later Nederlands studeerde, kwam ik erachter dat Antje de dochter was van een beroemde taalkundige die op de fiets door Nederland was getrokken om allerlei dialectverschillen in kaart te brengen. Maar dat is weer een ander verhaal.

We kenden in die beginperiode nog weinig vogels, maar we waren tevreden met de vogels die we wel konden determineren, getuige het volgende verslag uit mijn excursieschrift van een vogeltocht die we op 14 februari 1955 hebben gemaakt:

Het weer is plotseling omgeslagen. De wind is van Zuid naar Noord gedraaid en het sneeuwt nu al twee dagen. Maar een vogelliefhebber mag zich daardoor niet laten afschrikken en dus gingen we naar het Park. Ik had er mijn zinnen op gezet een paar mezen te zien en ik heb ze gezien ook. Maar eerst wat anders.

Toen we er aankwamen gingen we meteen naar de vijver, waar veel eenden zitten. Toen zag ik een vogel in de struiken zitten die veel op een merel leek, maar geel was met spikkels op de borst. Een lijster dus. Ook hoorde ik een paar vinken en ik heb ze gezien ook. Merels zitten er veel.

We zouden gaan kijken of er al reigers op de oude nesten zaten. Ze zaten er nog niet. Een paar waterkippetjes hebben we ook nog gezien. Toen we langs een smal paadje liepen zagen we een heel klein vogeltje en ja, het was een pimpelmees. Toen hij op vloog zagen we het blauw afsteken tegen de witte sneeuw.

Tenslotte hebben we ook nog een spannende achtervolging gezien tussen een merel en een soort lijster, ik denk een koperwiek. Toen hoorde ik een gekrijs en daar kwam me toch een troep kraaien over, wel honderdvijftig. Of het trek was kan ik niet zeggen, maar het leek er wel op want de mussen zijn aan het paren.

We waren jong en met weinig tevreden en bovendien was ik duidelijk beïnvloed door de schrijfstijl van de natuurboeken die we bij Antje in de bibliotheek hadden geleend. Later heb ik veel van de boeken van toen zelf kunnen aanschaffen. In mijn biologiekast prijken nu boeken als: *Kwiek de Koolmees* van Engelhard de Witt, "*Kwerr*" een *kapmeeuwenhistorie* en *Vogel, wie ben je?* van Ko Zweeres en *Uit Neerlands Vogellevens* van Nol Binsbergen.

Het is bijzonder dat ik die parende mussen noem, want in de drie schriften waarin ik destijds mijn waarnemingen noteerde, komt het woord 'mus' verder niet één keer meer voor! Ik neem aan dat dit ook geldt voor de aantekeningen van Kees. Mussen waren zo gewoon, daar maakte je geen aantekeningen van. Minder gewoon vonden wij kennelijk de ringmus, want op 14 augustus 1956

schreef ik dat ik in Made ('op de Maai', zegt een echte Brabander) ongeveer honderdtwintig ringmussen heb gezien. Achteraf twijfel ik er niet aan dat het ringmussen waren, over het aantal honderdtwintig heb ik nu zo mijn twijfels.

Van kluns tot oude sok

Meneer Bot gebruikte voor het vak biologie ('natuurlijke historie') een methode die geschreven was door H.G. Brussee. In die tijd werd het voorwoord van een methode nog geschreven voor de docent en niet voor de leerlingen die met het boek moesten werken. Een rare gewoonte waar men in het onderwijs naar ik meen nog steeds niet helemaal vanaf is gestapt. In het voorwoord van dit biologieboek legde de auteur uit dat leerlingen moesten worden gestimuleerd de natuur in te trekken. Hij raadde de gebruikers aan de leerlingen te wijzen op het bestaan van de Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie (NJN) en hen ertoe aan te zetten daar lid van te worden. Als beginnend vogelaar leek mij die club wel wat, dus trok ik de stoute schoenen aan en heb die meneer Brussee via de uitgever een brief gestuurd met het verzoek mij informatie te geven over de NJN. Ik kreeg een briefje terug dat begon met 'Waarde collega'. Kennelijk was het taalgebruik van een veertienjarige uloscholier toen niet te onderscheiden van dat van een ulodocent. Ik voelde me in ieder geval zeer gevleid en ik schaamde me tegelijkertijd ook een beetje. Brussee gaf me het adres van de NJN in Amsterdam, maar daarmee heb ik niets gedaan en ik vergat het ook weer.

Later, toen wij in de bibliotheek weer eens op zoek waren naar boeken met streepjes, vroeg Antje of wij wel eens van de NJN hadden gehoord. Toen viel het kwartje. Kees en ik zijn op een avond samen naar de secretaris van een Rotterdamse afdeling van de NJN, Arundo, getogen en hebben ons bij haar aangemeld als lid. We kregen een aantal maanden keurig het excursieprogramma

van de afdeling en het verenigingsblad van de NJN, *Amoeba*, opgestuurd. Het heeft een paar maanden geduurd voordat wij voor de eerste keer meegingen op een excursie, naar Voorne.

Nadat we NJN'ers waren geworden, beperkten we het vogels observeren (Pietjes jennen, zegt een NJN'er) niet langer tot Rotterdam en de directe omgeving, maar sloegen we onze vleugels uit naar De Beer op de kop van het eiland Rozenburg, naar de duinen van Oostvoorne, naar de Biesbosch, en voor de kampen gingen we bijvoorbeeld naar Schouwen-Duiveland, waar we verbleven in een schuur bij een boerderij.

Het is merkwaardig dat de NJN nooit grote wielrenners heeft opgeleverd. We maakten niet alleen veel kilometers, maar over het algemeen legden we deze ook in een noodtempo af. Soms was dat noodzakelijk, als we de pont moesten halen die ons in Maasluis overzette, maar meestal werd het tempo spontaan opgevoerd. Toen we eenmaal tot de oudgedienden in de afdeling behoorden, fietsten Kees en ik meestal voorop. In de NJN heb ik leren tijdrijden. Kees moest namelijk van zijn moeder 's zondags eerst naar de kerk, waardoor we niet altijd met de rest van de groep konden vertrekken. In een soort koppelkoers moesten we dan het al vertrokken peloton zien in te halen. Het verhaal ging dat door onze schuld nogal wat jonge leden zijn afgehaakt omdat ze zich elke zondag over de kop moesten fietsen.

Bladerend in mijn excursieschriften zie ik het effect van onze toetreding tot de NJN terug in de lijstjes met namen van vogels die we noteerden. Op de eerste excursie was het meteen raak! Op zondag 15 juni 1956 noteerde ik in mijn schrift dat ik behalve 1 grauwe franjepoot 2 roerdompen, 3 oeverlopers, 12 groenpootruiters en 3 lepelaars, ongeveer 200 scholeksters, 200 sterns, 20 bergeenden en 3 rietgorzen had gezien.

Wanneer ik de aantekeningen doorneem waaruit ik mijn ontwikkeling van kluns tot redelijk deskundige vogelaar welhaast van dag tot dag kan volgen, word ik ook wat melancholiek. Het maken van lijstjes is eigenlijk nooit meer overgegaan, al ben ik – en dat

geldt ook voor Kees – nooit een soortenjager (‘twitcher’) geworden. Ik heb niets met de vogelaars die tegen elkaar opbieden bij de vraag wie de meeste soorten vogels heeft waargenomen. Bovendien voel ik me zeer verwant aan een andere amateur-vogelaar, Hans Dorrestijn, die in zijn vogelboekje eerlijk beschrijft dat hij allerlei zaken niet waarneemt die anderen in een flits zien.

Met behulp van mijn lijstjes zou ik een verzamellijst kunnen maken van alle vogels die ik tijdens de vele excursies heb waargenomen, maar: geen enkel lijstje noemt de huismus.

Wij waren destijds niet de enigen die weinig belangstelling hadden voor huismussen. In *Buiten bij de vogels* van Engelhard de Witt staat op bladzijde 5: ‘De musschen zijn ons nauwelijks een blik waard, tenzij ze in ’t vroege voorjaar aan “community-sjilping” doen.’

Kees en ik hebben in onze NJN-tijd aan veel activiteiten deelgenomen, maar wat we principieel weigerden was het participeren in het jolijt van het volksdansen (hupsen). Ik heb in mijn archief nog een exemplaar van het schrift waarin de natuurhistorisch secretaris de verslagen van excursies en andere activiteiten bijhield. Daarin lees ik dat ene Jan van Gelder in een verslag van een vergadering heeft genoteerd dat het eigenlijk niet te accepteren valt dat sommige nieuwe leden niet aan het hupsen willen meedoen. Volgens mij sloeg deze opmerking op Kees en mij.

Marga Coesèl schrijft in haar boek over de geschiedenis van de NJN, *De NJN, een gemeenschap van individualisten* (1997): ‘Aan hupsen deed lang niet iedereen mee, vooral de “mannen” probeerden zich nog al eens aan dit soort activiteiten te onttrekken, al kwamen ze er lang niet altijd onderuit. Het hupsen was meestal nauwelijks volksdansen te noemen.’

Niet alleen hupsen, maar ook zingen was binnen de NJN populair. Daar deden Kees en ik overigens wel aan mee. Nog steeds ken ik tekst en melodie van twee liederen die ik bij de NJN heb geleerd: ‘Wir sind die Idiotenklub’ en het Italiaanse strijdlid ‘Bandiera rossa’, dat begint met ‘Avanti popolo’. Dit lied heb ik ooit

eens geleerd aan het vijfjarig zoontje van een vriendin, en dat had ik beter niet kunnen doen. Hij presteerde het, staande op een tafel, dit lied aan te heffen in een restaurant in Frankrijk. Zijn moeder was daar niet blij mee. Hij verdedigde zijn optreden met de mededeling dat hij dit van Jacques had geleerd.

Pik, pik, pik, slik

Onze opleiding tot vogelaar is begonnen in de Spaanse Polder in Overschie en in het Kralingse Bos. Nadat we (zonder kijker en aanvankelijk ook zonder bril) deze basisvorming hadden voltooid, stapten we over op de ‘vervolgopleiding’ in de NJN. Inmiddels hadden we een kijker verworven. Om deze te kunnen bekostigen heb ik een vakantie lang bij Van Nelle pakjes thee in dozen staan stoppen en heeft Kees vakantiewerk verricht in een Rotterdamse emballagefabriek.

Een meer wetenschappelijk gerichte vorming kregen we ten slotte in een zomerkamp op Vlieland van de Vogelwerkgroep van de Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging (KNNV) en NJN. De werkgroep bestudeerde de samenhang tussen wadvogels en de bodemfauna van het wad.

In het kamp (nou ja, we logeerden in het Posthuys) waren we zeer onder de indruk van de geleerdheid die daar rondliep; we ontmoetten daar allerlei vogelaars van naam. Met Wim Vader gingen we het wad op om bodemmonsters te nemen, die we ’s avonds determineerden en inventariseerden. We werden als een soort assistenten toegewezen aan een vogelaar die zich had gespecialiseerd in het gedrag van scholeksters. Als Rotterdammers moesten we er natuurlijk aan wennen (en er ook een beetje om lachen) dat deze noordelijke scholeksterfreak sprak over ‘bonte piet’n’. Onze opdracht was tweeledig. In de eerste plaats moesten we de voedseltrek van de hoogwatervluchtplaatsen naar het wad in kaart brengen. Wanneer de scholeksters voedsel zochten, volg-

de een tweede klus: we moesten het pikken en slikken observeren. Het ging hierbij om de vraag hoe vaak een scholekster zijn snavel in de weke waddenbodem boort (pik) voordat hij een prooi bemachtigt die hij vervolgens inslikt (slik). Het moet voor iemand die in die dagen de Vliehors bezocht een vreemde gewaarwording geweest zijn twee jongens liggend op hun buik te zien waarvan de ene voortdurend ‘pik, pik, pik, slik’ roept, terwijl de andere voortdurend p’tjes en s’jes in een boekje schrijft.

Kennelijk vonden we deze manier van wetenschap bedrijven heel interessant, want als we later leider van NJN-excursies waren, hebben we de deelnemers tot vervelens toe pik-pik-slikopdrachten gegeven. Maar ook deze afwijking ging weer over.

We deden op Vlieland meer dan scholeksters observeren en bodemmonsters nemen. De bekende vogelaar Cees Swennen hield zich bezig met het ringen van vogels. Aanvankelijk wou hij de te ringen vogels met netten vangen, maar toen dit door allerlei oorzaken niet zo best lukte, moest het met de hand. ’s Nachts gingen we met een felle lamp naar de slaapplaatsen van meeuwen die we met die lamp verblindden en die we vervolgens moesten zien te vangen. Of we ooit een meeuw te pakken hebben gekregen weet ik niet meer, wel dat ik in die week op Vlieland veel slaap tekort ben gekomen en dat elke nacht mijn laarzen vol water stonden.

Aan het einde van de week op Vlieland voelden we ons echte vogelaars, onze opleiding was voltooid: we behoorden nu binnen de NJN tot de vaklui.

Wel volgde toen nog een tweede ‘opleiding’: door het analyseren van de bodemmonsters uit de Waddenzee raakte ik geïnteresseerd in de mariene biologie. In het district van de NJN waartoe Arundo behoorde, functioneerde destijds een strandkader waarvan de latere hoogleraar mariene biologie, Wim Wolff, de voortrekker was. In mijn aantekenschrift noteerde ik niet langer allen de namen van waargenomen vogelsoorten, maar ook die van soorten schelpen, mosdiertjes, krabben, wormen, enz.